

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΚΟΛΠΟΥ ΚΑΛΛΟΝΗΣ ΛΕΣΒΟΥ

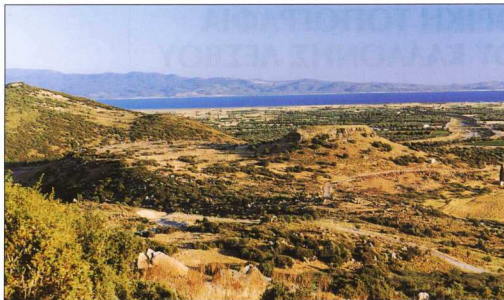
Άγνωστες θέσεις της Πρώιμης Χαλκοκρατίας

Βασίλης Κουμαρέλας
Ιατρός

Η γεωγραφική θέση της Λέσβου πάνω στους θαλάσσιους δρόμους που συνδέουν τον ηπειρωτικό ελλαδικό κορμό και τα νησιωτικά συμπλέγματα του Αιγαίου με τις ακτές της ΒΔ. Μ. Ασίας, τον Ελλήσποντο και τη Μαύρη θάλασσα, καθόρισε τις τύχες της σε όλες τις εποχές. Το φυσικό περιβάλλον και το κλίμα συνέβαλαν επίσης καθοριστικά στην οικιστική ανάπτυξη του τρίτου σε μέγεθος νησιού της Ελλάδας. Ιδιαίτερο ρόλο στη διαμόρφωση του οικιστικού πλέγματος έπαιξαν οι δύο κόλποι, της Γέρας και της Καλλονής. Εξαιρετικά πλούσιοι σε ψάρια, κεφαλόποδα και οστρακοειδή, πλαισιωμένοι από χαμηλά, ως επί το πλείστον, υψώματα, κατάλληλα για καλλιέργεια ή βοσκή, με εύφορες παραθαλάσσιες εκτάσεις παρά τις εκβολές χειμάρρων, συγκέντρωσαν το ανθρώπινο ενδιαφέρον ήδη από την Προϊστορική Εποχή. Κατά τους ιστορικούς, προχριστιανικούς χρόνους ο Κόλπος της Γέρας ανήκε στην επικράτεια της Μυτιλήνης, ενώ τον Κόλπο της Καλλονής, που ήταν γνωστός ως *Πυρραίων Εύριπος*, νέμονταν όλες οι άλλες πόλεις-κράτη του νησιού, η Πύρρα, η Αρίσβη¹, η Άντισσα και η Ερεσός. Οι δύο πρώτες κτίστηκαν στην ανατολική και τη βόρεια, αντίστοιχα, πλευρά του.

1. Χάρτης της περιοχής του κόλπου Καλλονής.

Ο Κόλπος της Καλλονής βρίσκεται σε κεντρική θέση και είναι σχεδόν τριπλάσιος σε έκταση εκείνου της Γέρας. Έχει το στόμιό του στα νοτιοδυτικά και εισχωρεί βαθιά, χωρίζοντας, ως ένα βαθμό, το νησί σε δύο μέρη. Στον μυχό του χύνονται τα ποτάμια Τσικνιάς, Ξυνόροδος, Καλής Λαγκάδας και Εννιά Καμάρες, δημιουργώντας τις δύο μεγαλύτερες και καλύτερες προσχωματικές πεδιάδες της Λέσβου, που υπάγονται στις αγροτικές περιφέρειες της Καλλονής και της Αγίας Παρασκευής. Έχουν εδάφη αργιλώδη ή αργιλοαμμώδη, πλούσια σε χρήσιμες ουσίες, κατάλληλα για καλλιέργεια δημητριακών, αμπελού και κηπευτικών. Αξιολογες πεδινές εκτάσεις υπάρχουν επίσης στη ΝΑ παραλία του κόλπου (περιοχές Παλυχνίτου-Λισβορίου-Βασιλικών) και στη δυτική (περιοχή Παρακοίλων). Καλή σπόριμη γη αποτελούν και οι προσχωματικές κοιλάδες, που διαποτίζονται από τα παρακλάδια του Τσικνιά στις περιοχές Αγ. Παρασκευής και Νάπης. Τις εύφορες πεδιάδες και κοιλάδες περιβάλλουν ή διατρέχουν και λόφοι άγονοι, όμως κατάλληλοι για κτηνοτροφία.

Στην ενδοχώρα που πλαισιώνει τα παράλια του κόλπου συναντώνται τρεις ζώνες δέντρων. Η ζώνη της βαλανιδιάς απλώνεται κυρίως στα δυτικά, ενώ οι ζώνες της ελιάς και του πεύκου, με σημαντικές αλληλοδιασώσεις, καταλαμβάνουν τη βόρεια και την ανατολική πλευρά.

Ο εξαιρετικά πλούσιος θαλάσσιος κόσμος του κόλπου, παρά την εντατική αλίευση με τα σύγχρονα μέσα, περιλαμβάνει μεγάλη ποικιλία ψαριών και θαλασσινών. Θα πρέπει εδώ να σημειωθούν και τα δύο ιχθυότροφα ποτάμια, ο Βούβαρης και ο Μυλόποταμος, που εκβάλλουν στο μυχό του.

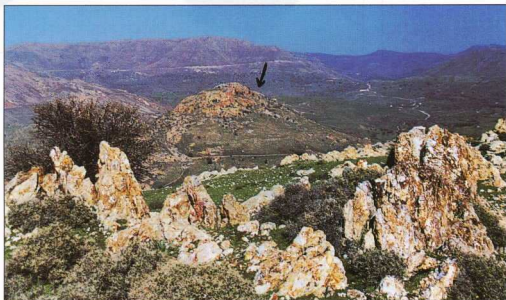
Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό για τον κόλπο αποτελούν οι δύο εκτεταμένες αλυκές, της Καλλονής και του Παλυχνίτου, με σημαντική παραγωγή αλατιού². Στην περιοχή της πρώτης αναφέρεται η ύπαρξη αλατόλακκων κατά τους κλασικούς χρόνους³. Μικρή αλυκή λειτουργούσε παλιότερα και στην Αποθήκη, στη δυτική πλευρά

του στομίου του κόλπου⁴. Οι αλικές και οι βαλτώδεις εκτάσεις που τις πλαισιώνουν αποτελούν σπουδαίους υδροβιότοπους, που συγκεντρώνουν σμήνη, αποδημητικών κυρίως, πουλιών.

Η ακτογραμμή του κόλπου είναι διασπασμένη σε μικρούς όρμους, με αβαθή νερά και αμμουδερή παραλία, οι περισσότεροι από τους οποίους αποτελούν ασφαλή αγκυροβόλια για μικρά πλεούμενα. Προβλήτες “σκάλες” για την προσέγγιση μεγαλύτερων πλεούμενων υπάρχουν στις περιοχές Πολυχνίτου, Καλλονής και στις δύο αλικές. Ο κλειστός όρμος της Αποθήκας, προσταζόμενος από όλους τους ανέμους, είναι ένα από τα λίγα ασφαλή, φυσικά λιμάνια του νησιού. Στα νεότερα χρόνια η Αποθήκα αποτελούσε το κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου από και προς πολλά χωριά της Δ. Λέσβου.

Από γεωλογική άποψη, η περιοχή του κόλπου υπάγεται στον βόρειο τομέα, ο οποίος περιλαμβάνει τη βόρεια, δυτική και κεντρική Λέσβο. Ο τομέας αυτός αποτελείται από ηφαιστειογενή πετρώματα της τριτογενούς περιόδου. Κυριαρχούν οι ανδεσίτες, οι τραχείτες και άλλα συγγενή είδη, και σποραδικά απαντώνται λάβες, βασάλτες, οφίτες, λίγο μάρμαρο κ.τ.λ.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, για την περίοδο που εξετάζουμε, παρουσιάζουν οι σημαντικές κατά τόπους αποθέσεις πυριτίθου, που υπάρχουν σε πολλές περιοχές αυτού του τομέα. Πρόκειται για επιφανειακά κοιτάσματα σε μορφή βράχων, φλεβών ή κομμάτιων διάσπαρτων σε ευρεία έκταση. Στις περισσότερες θέσεις το πέτρωμα παρουσιάζει μεγάλο βαθμό κρυστάλλωσης και η ποιότητά του είναι καλή, έως πολύ καλή. Παρατηρείται η παρουσία χρωματικής κλίμακα με συνθεστερες τις καφετίες αποχρώσεις, το βαθύ κόκκινο και το μουσταδί. Ακολουθούν οι ποικιλίες γκριζού, μαύρου και λευκώπου πυριτίθου. Από έρευνά μας στις περιοχές του πετρώματος διαπιστώσαμε σημάδια εντατικής λατόμησης, κατά το παρελθόν, από ζευγάδες και μαστόρους ντουγενιάν, προκειμένου να το χρησιμοποιή-

σουν για το “αρμάτωμα” των πρωτόγονων αλυσιστικών κατασκευών, οι οποίες είναι γνωστές στο νησί ως ντουγενία ή αρκάνια ή αρκάνες⁵. Τα συνολικά αποθέματα των λατομείων, για τα δεδομένα της Νεολιθικής Εποχής (ΝΕ) και της Πρώιμης Χαλκοκρατίας (ΠΧ), μπορούν να χαρακτηριστούν σημαντικά, αφού το πέτρωμα δεν περιορίζεται στους βασικούς πυρήνες, αλλά εμφανίζεται επίσης λατομημένο και σε ευρύτερες περιοχές. Στην ευρύτερη ζώνη του κόλπου εντοπίσαμε σημαντικές ποσότητες σε αγροτικές τοποθεσίες των σημερινών χωριών, Πολυχνίτου, Λισβορίου, Βασιλικών, Βρύσας, Αγ. Παρασκευής, Νάπης, Παρακοιλών και Αγρας

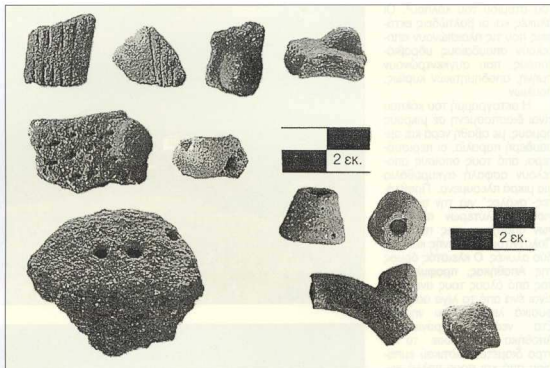
(βλέπε χάρτη).

Στο παραπάνω αδρό γεωμορφολογικό, γεωλογικό και περιβαλλοντικό περίγραμμα⁶, παρά τις όχι αμελητέες μεταβολές που επήλθαν από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι σήμερα—προσχώσεις, ανοδος της θαλάσσιας στάθμης, εκχερσώσεις δαδών κ.ά.—, είναι εμφανείς οι βασικοί, κοινοί, παράγοντες, οι οποίοι καθόρισαν τα οικιστικά πράγματα της πλειοψίας περιοχής, οδηγώντας στην ανάπτυξη οικισμών κατά την ΠΧ.

Εξικίνησαμε από τις ήδη γνωστές θέσεις και περπατήσαμε τα όμορφα παράλια μέχρι και την ενδοχώρα του κόλπου. Η έρευνά μας είχε ως αποτέλεσμα τον εντοπισμό νέ-

2. Οι θέσεις στις οποίες βρέθηκαν προϊστορικά λείψανα: 1) Αποθήκη από την κορυφή του Σκεπαστού. Φαίνονται στο μέσον το Παλαιόκαστρο (αρχαία Αριοθή), αριστερά ο Λόφος Κατασάρης και στο βάθος η πεδιάδα και ο κόλπος της Καλλονής. 2) Οι γεωτονικοί Λόφοι Σκεπαστός (αριστερά) και το Παλαιόκαστρο (δεξιά), δίπλα στον ποταμό Τοικινιά. 3) Ο Άγιος Άγιος Καλλονής και η Επρωκατηρήνη (βέλος).
- 4) Κοιτάσματα Παρακοιλών.
- 5) Το λατομείο πυριτίθου στα Κοντίνια Αγρας και ο Λόφος Λετός (βέλος).

3. Τα ευρήματα:
Προϊστορική κεραμική από
τον Σκεπαστό.

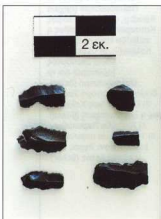
5. Σκεπαστός: α) εργαλεία
από πυριτόλιθο. β) τμήματα
λεπίδων από ασφάνδη της
Μήλου.

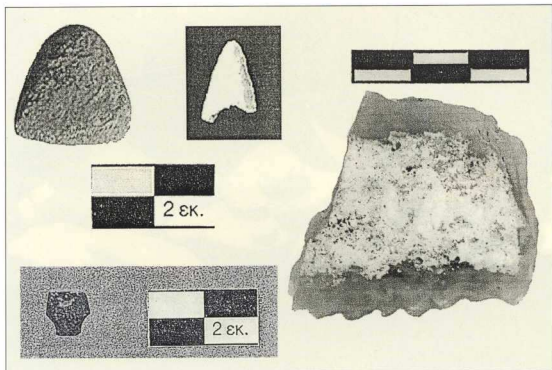

ων, σημαντικών θέσεων της ΠΧ, η παρουσίαση των οποίων αποτελεί τον κύριο σκοπό αυτής της εργασίας.

Αρχίζοντας από τη ΝΑ. ακτή, σημειώνουμε τον αξιόλογο προϊστορικό οικισμό, που εντόπισε ο Σ. Χαριτωνίδης σε γλωσσοειδή προεξοχή προς τη θάλασσα, στη θέση **Χαλακίες Πολυχνίτου**. Τον χρονολόγησε στην ΠΧ, ίσως και στο τέλος της ΝΕ, με αγεία συγγενή προς τα του σπηλαιού εις Άγιο Γάλας της βορείου Χίου⁷.

Άλλος οικισμός της Χαλκοκρατίας έχει επιστημονωθεί σε μικρό ακρωτήριο στην παράλια θέση **Κουρήτη Λισβορίου**⁸. Η θαλάσσια επίκλιση κατέφαγε μεγάλο μέρος του οικισμού, δημιουργώντας στη ΒΔ. πλευρά επίγωση ύψους 5 μ., στην οποία είναι ορατά επάλληλα στρώματα οίκησης. Μικρή ανασκαφική έρευνα έδειξε πως υπάρχει συνέχεια καθ' όλη τη διάρκεια της Χαλκοκρατίας⁹. Ο Κοντής εκτιμά πως η έκτασή του είναι γύρω στις πέντε φορές μεγαλύτερη του οικισμού της Θερμής¹⁰, ενώ ο Coleman¹¹ τον θεωρεί σπουδαιότερο εκείνων στις Χαλακίες και τη Θερμή. Αναμφίβολα πρόκειται για έναν από τους σημαντικότερους οικισμούς της ΠΧ στο νησί.

4. Λίθινα τέγερνα από τον Σκεπαστό: α. Αξίνα, β. Αχρή βέλους, γ. Τμήματά λίθινου περιόππου, δ. Δρέπανο.

Μία ακόμη οικιστική εγκατάσταση της ΠΧ εντοπίστηκε από τον Χαριτωνίδη στον αυχένα δικόροφου λόφου, γνωστού ως **Προφήτης Ηλίας - Κατάπυργος Λιαβορίου**¹². Η θέση βρίσκεται σε αρκετή απόσταση από τη θάλασσα, στις ΒΑ. παρυφές του αξιόλογο κάμπου του Πολυχνίτου.

Οικιστική δραστηριότητα ήδη από την ΠΧ μαρτυρείται¹³ και στον παραθαλάσσιο **λόφο της Αχλαδεράς**, στον οποίο βρίσκονται τα ερείπια της αρχαίας Πύρρας.

Προχωρώντας στη βόρεια ζώνη, η οποία πλαισιώνει τον μυχο του κόλπου, καταγράφουμε πρώτα τη θέση της ΠΧ που εντόπισε ο Μίλτης Παρασκευαΐδης στον **λόφο του Προφήτη Ηλία της Αγ. Παρασκευής**¹⁴, ο οποίος βρίσκεται στο μέσον εκτεταμένης εύφορης κοιλάδας, πλούσιας σε νερά.

Στην ίδια περιοχή, στους δυτικούς πρόποδες του λόφου της Κλοπεδής, ο Ευαγγελίδης κατά την ανασκαφή του αρχαϊκού ιερού βρήκε ένα αγγείο της ΠΧ και τμήμα αψιδωτού κτιρίου. Τα ευρήματα κάνουν βέβαιη την ύπαρξη οικισμού της ίδιας εποχής¹⁵.

Στο ύψωμα **Μόουσα της Αγ. Παρασκευής** βρέθηκαν λίθινα εργαλεία της ΠΧ¹⁶.

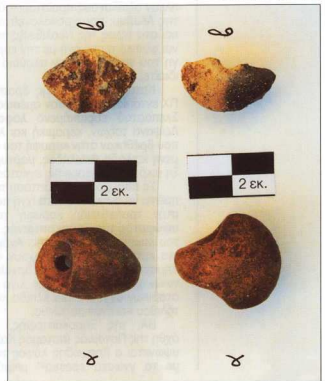
Στις ΒΑ. παρυφές της πεδιάδας της Καλλονής, παρά

τον ποταμό Τσικνιά, εκτείνεται η λοφοσειρά Σκεπαστός. Στη νότια απόληξη της, τον **λόφο Παλιόκαστρο**, σώζονται τα ερείπια της Αρίσθης. ΝΑ. του αρχαίου τείχους βρέθηκαν όστρακα και τμήματα οικιών της ΠΧ του τύπου της Θερμής¹⁷. Στο γειτονικό, μεγαλύτερο, **ύψωμα Σκεπαστός**, το οποίο αποτελεί την προς βορράν κορυφή της λοφοσειράς, εντοπίσαμε τα ερείπια εκτεταμένης αρχαίας εγκατάστασης. Απλώνεται στο τραπεζόσχημο πλάτωμα της κορυφής, στη νότια και τη δυτική πλαγιά, και στο συνεχόμενο, προς νότον, μικρό οροπέδιο, καταλαμβάνοντας συνολική έκταση άνω των 80 στρεμμάτων. Υπάρχουν λείψανα διαφόρων εποχών, στις οποίες περιλαμβάνεται και η ΠΧ, με πλούσια κατάλοιπα¹⁸. Από τα δείγματα κεραμικής των προϊστορικών χρόνων σημειώνουμε, ενδεικτικά, όστρακο αγγείου και λαβή με εγχάρακτη διακόσμηση, λαβές χαρακτηριστικής τεχνοτροπίας – διάτρητες, με κουμπί, με απόφυση αμφικωνική ή κερατοειδή ή διπλή.

Στα ευρήματα ειδών λιθοτεχνίας του οικισμού περιλαμβάνονται: τριπτήρες και μυλόλιθοι από λειασμένη ντόπια πέτρα (κυρίως τραχειίτη). Δύο λίθινες αξίνες. Λεπίδες και τμή-

ματα λεπίδων από πυριτόλιθο, ορεία κρύσταλλο ή οψιανό, σε μεγάλη ποικιλία σχημάτων και μεγεθών. Ο πυριτόλιθος έχει πολλές αποχρώσεις, κυριαρχούν όμως οι ποικιλίες του βαθυκόκκινου, καφέ και μυσταροδί, που απαντώνται σε αφθονία σε αγροτικές τοποθεσίες των χωριών Αγίας Παρασκευής και Νάπτης. **Ο οψιανός είναι μηλιακής κυρίως προέ-**

6. Άγιος Λίας Καλλονής: α) Πήλινο αντικείμενο, β) θανάσιω υφαντικό βάρος ή περίοππου, γ) Τμήμα αμφικωνικού σφονδύλιου.

λευσης. Λίγα κομμάτια είναι πιθανό να προέρχονται από τις γνωστές πηγές της Μ. Ασίας. Πρέπει εδώ να σημειωθεί πως μέχρι σήμερα δεν αναφέρεται ανευρέσει εργαλείων οψιανού σε καμία από τις προϊστορικές θέσεις του νησιού¹⁹. Καταγράφουμε, τέλος, αιχμή βέλους από ωχροκίτρινο πυριτόλιθο και τμήμα περιόπτου από γκριζόμαυρο λίθο.

Χωρίς αμφιβολία η λοφωσειρά του Σκεπαστού αποτελεί σημαντικότατο αρχαιολογικό χώρο, η συστηματική εξερεύνηση του οποίου πιστεύουμε πως θα αποκαλύψει έναν από τους πλέον αξιόλογους προϊστορικούς συνοικισμούς της Λέσβου, που χρονολογείται στην ΠΧ, ίσως και στο τέλος της Νεολιθικής περιόδου. Και είναι φυσικό η περιοχή με την ευρύτερη σπάρμιμη γη του νησιού και τον πλούσιο κόλπο να ήταν ιδιαίτερα πολυάνθρωπη.

Κατάλοιπα οικιστικής δραστηριότητας της ΠΧ εντοπίσαμε και στον αμέσως ανατολικά του Σκεπαστού ευρισκόμενο λόφο **“Κατσαράς”**. Λείψανα τοίχων, κεραμική και λίθινα εργαλεία, που βρέθηκαν στην κορυφή του και στη συνεχόμενη κοιλάδα Φκωλήδες, μαρτυρούν την ύπαρξη μικρής δορυφορικής, εγκατάστασης²⁰.

Σε παρόμοια εγκατάσταση της ίδιας εποχής πρέπει να ανήκουν και τα ίχνη που επισημάναμε στην τραπεζοειδή κορυφή του βραχώδους **υψώματος της Ξηροκαστρινής**, στην ΝΔ. άκρη του κάμπου της Καλλονής. Ανάμεσα στα πλούσια κατάλοιπα που υπάρχουν στον χώρο του σημαντικού φρουριού των αρχαϊκών και μεσαιωνικών χρόνων, διακρίνουμε λίγα όστρακα προϊστορικών αγγείων, μια λεπίδα κίτρινωπού πυριτόλιθου και έναν μυλόλιθο.

ΒΑ. της Ξηροκαστρινής, στην απέναντι όχθη της Ποταμίας (ποταμός Καλής Λαγκάδας), υψώνεται ο βραχώδης λόφος του **“Άγιου Λια”** με τα γνωστά ερείπια²¹ μικρής φρουριακής

εγκατάστασης των αρχαϊκών χρόνων. Η εξερεύνηση του χώρου απέδωσε σαφή ίχνη ανθρώπινης δραστηριότητας κατά την ΠΧ.

Η εξερεύνηση των δυτικών παραλίων του Κόλπου απέδωσε έναν αξιόλογο προϊστορικό οικισμό στο **ύψωμα Καστρέλλι Παρακοίλων**, του οποίου βρίσκεται πλάι σε χείμαρρο και δεσπόζει εύφορης παραθαλάσσιας πεδιάδας. Βρήκαμε όστρακα ανοικτών αγγείων της ΠΧ, ορισμένα με χαρακτηριστικές διάτρητες λαβές, κομμάτια πυριτόλιθου και τμήμα λεπίδας από **οψιανό Μήλου**. Στις ΝΔ. παρυφές του οικισμού υπάρχουν αποθέσεις καφεκόκκινου πυριτόλιθου.

Όστρακα αγγείων της ΠΧ, αμφικωνικό σφονδύλι και πολλούς πυριτόλιθους, μερικοί από τους οποίους αποτελούν τμήματα εργαλείων, επισημάναμε ανάμεσα σε πυκνά οικιστικά λείψανα των ιστορικών χρόνων, στον σημαντικότερο αρχαιολογικό χώρο της **Αποθήκας**.

Δυτικά του σταθμού, σε ορεινή περιοχή, βρίσκεται η **κοιλάδα των Μακάρων**, ένας από τους πλέον ενδιαφέροντες αρχαιολογικούς χώρους της Λέσβου. Ομάδα οστράκων στο αρχείο της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής αποτελεί ένδειξη κατοίκησης παράλληλα με τις πόλεις ΗΙ της Θερμής²².

Ολοκληρώνοντας τη σύντομη καταγραφή, θα αναφερθούμε στην, ευρισκόμενη δυτικά των Μακάρων, γόνιμη **κοιλάδα Κοντίσια**. Την διατρέχουν τρεις βραχώδεις, απότομοι λόφοι. Στον μεσαίο λόφο, τον **Αετό**, επισημάναμε λείψανα οικιστικής δραστηριότητας της ΠΧ, μεταξύ των οποίων και πολλά λίθινα εργαλεία – τριπήτρες, μυλόλιθους, γουδίδια. Αρσάει ίχνη προϊστορικού περσμάσιου υπάρχουν και στην κορυφή του **Κάικου**, ενώ στον τρίτο λόφο, τον **Χάλικα**, εντοπίσαμε **λατομείο ποικιλόχρωμου πυριτόλιθου, με σημαντικά αποθέματα**.

Με βάση την παραπάνω συνοπτική έκθεση

των γεωμορφολογικών δεδομένων και των θέσεων της ΠΧ, μπορούν να γίνουν οι ακόλουθες παρατηρήσεις: Όλες οι θέσεις είναι παραλιακές ή βρίσκονται στην εγγύς ενδοχώρα και έχουν ευχερή πρόσβαση στον κόλπο. Είναι τοποθετημένες στις παρυφές καλλιεργήσιμων προαγισμένων πεδιάδων ή σε εύφορες κοιλάδες. Οι θέσεις στις Χαλκιδικές και το Κουρτήριο αναπτύσσονται πάνω σε ακρωτήρια, ενώ οι λοιπές καταλαμβάνουν την επιπέδη κορυφή ή και τη νότια, συνήθως, πλαγιά βραχονών και απότομων παραστάσεων υψωμάτων, με φυσική σχύρωση και θέαση ευρεία της γύρω περιοχής. Σε όλες τις συγκεκριμένες τοποθεσίες υπάρχουν κατάλοιπα οικήσας και κατά τους ιστορικούς χρόνους, στις περισσότερες δε από αυτές σώζονται λείψανα οχυρωματικών έργων διαφόρων ιστορικών περιόδων²³.

Στους οικισμούς των πεδιάδων διαφαίνεται η επικράτηση γεωργικών δραστηριοτήτων, ενώ στις κοιλάδες και τους άγονους λόφους (Καταράδες, Ξηροκαστρινή, Μάκαρα, Κοντισία) πρέπει να κυριαρχούσαν, όπως και σήμερα, οι κτηνοτροφικές ασχολίες. Παράλληλα η γεωμορφολογία θα πρέπει να ήταν σε όλους ευνοϊκή και για τις τροφουσυλλεκτικές δραστηριότητες, όπως η αλιεία, η περιουλογοί μαλακίων και το κυνήγι²⁴, καθώς και για την υλοτομία.

Είναι φυσικό, οι κάτοικοι της πλέον προνομιούχας και προσοδοφόρας περιοχής του νησιού να διαθέταν περισσότερια αγαθά για ανταλλαγή. Η καλύτερη θέση του κόλπου και τα ασφαλή ακρωτήρια του δημιουργούσαν, εξάλλου, ευνοϊκές συνθήκες θαλάσσιας επικοινωνίας, εμπορικών επαφών, και κατά συνέπεια διακίνησης ιδιών και πολιτισμίων των κατοίκων με τις άλλες περιοχές της Λέσβου, τα γειτονικά της νησιά και τα απέναντι μικρασιατικά παράλια. Οι επαφές αυτές συντελέσαν στην δημιουργία, κατά τους προϊστορικούς χρόνους, του ενιαίου πολιτισμικού χώρου του ΒΑ Αιγαίου. Η ανεύρεση στον Σκεπαστό εργαλείων οψιανίου, και μάλιστα σε σημαντικό αριθμό, αποδεικνύει ευρύτερες επαφές με το κεντρικό Αιγαίο, πιθανότατα και με τη Μ. Ασία. Αποτελεί ζητούμενο, αν στα προς ανταλλαγή προϊόντα της περιοχής περιλαμβάνονταν το αλάτι και προπαντός ο πυριτόλιθος. Η ύπαρξη σημαντικών κοιτασμάτων του πετρώματος και η ανεύρεση πυριτολιθικών εργαλείων στους οικισμούς θα δικαιολογούσε, πέραν της λιθοτεχνίας για ντόπια καταναλωση, και εκμετάλλευση των λατομείων προς ενίσχυση της οικονομίας και των ανταλλαγών.

Οι νέες θέσεις που επιστημόναμε διευρύνουν την υπάρχουσα μέχρι τώρα εικόνα για την προϊστορική κατοίκηση της περιοχής και ενισχύουν ακόμη περισσότερο τη διαμορφωθείσα άποψη, ότι ο Κόλπος της Καλλονής "αναμφισβήτητα αποτελεί το κέντρο γύρω από το οποίο αναπτύχθηκε ο πολιτισμός της Πρώιμης Χαλκοκρατίας στη Λέσβο, με κεντρικό οικισμό αυτόν στο Κουρτήριο"²⁵. Έχουμε τη γνώμη πως τα επιφανειακά ευρήματα στον Σκεπαστό υποδεικνύουν έναν ακόμη ουσιαστικό, οπωσδήποτε εξίσου σπουδαίο με εκείνον του Κουρτίου. Οι άλλες θέσεις αποτελούσαν, πιθανότατα, δορυφορικές των δύο αστικών κέντρων "κόμης" γεωργοκτηνοτροφικού, κυρίως, χαρακτήρα²⁶.

Σημειώσεις

1. Και η Μήβρινα απέκτησε άμεση πρόσβαση στον πλούσιο κόλπο, με τη βοήθεια της Αρσίνης, που τοποθετείται νότια στην καμήτη του Βου προς τον 7ο αι. π.Χ. (Ι. Κοντίης, *Λέσβος και η Μικρασιατική της περιοχή*, Αθήνα 1975, σ. 269.)
2. Ι. Κοντίης, *ο.π.*, σσ. 12-13.
3. Ι. Κοντίης, *ο.π.*, χάρτης 21.
4. Ι. Κοντίης, *ο.π.*, σ. 13.
5. Β. Κουμαρέλας, "Αλιεία, ντόπια και τοσκαμνίστερες", *περ. Αιολικά Φύλλα*, Μυτιλήνη 1995, σσ. 298-307, και "Λέσβος και τα πετρώματα", *Λέσβιακά - Δελτίον της Εταιρείας Λέσβιακών Μελετών*, τ. ΙΖ', Μυτιλήνη 1996, σσ. 248-275.
6. Πολλά από τα στοιχεία του περιγράμματος προέρχονται από το γρήν αναρτηθέν βιβλίο του αρχαιολόγου Ι. Κοντίη, σσ. 10-26.
7. Χαριτωνίδης, *Αδ 16* (1960) 237 (Χαλκίδες) - Μίλητος Παρασκευαΐδης, "Νέες αρχαιολογικές ενδείξεις για τη Λέσβο", *Λέσβιακά*, τ. Ε', 1996, σ. 204.
8. Χαριτωνίδης, *Αδ 16* (1960), "Χρονικά", σ. 236 - Μίλητος Παρασκευαΐδης *RE* XIV 1409, 46.
9. Μίλητος Παρασκευαΐδης, "Τα προβλήματα της έρευνας των προϊστορικών οικισμών της Λέσβου", *Λέσβιακά*, τ. ΖΤ', 1973, σσ. 127-128, όπου περιλαμβάνεται η θέση της αρχαιολογού Δ. Χατζή *Αδ 27*, 1972, "Χρονικά", σ. 457.
10. Ι. Κοντίης, *ο.π.*, σ. 599.
11. Μίλητος Παρασκευαΐδης, "Τα προβλήματα της έρευνας των προϊστορικών οικισμών της Λέσβου", *Λέσβιακά*, τ. ΖΤ', 1973, σ. 132.
12. Χαριτωνίδης, *Αδ 29* (1965), "Χρονικά", σσ. 469-490.
13. N. Spencer, *Asy and Chora in Early Lesbos*, σ. 212.
14. Μίλητος Παρασκευαΐδης, "Ο προϊστορικός οικισμός του Προσήτη Ηλία Αγ. Παρασκευά Λέσβου", *Λέσβιακά*, τ. Ζ', 1978, σσ. 161-181.
15. Μάκης Αζωΐτης, *Πεπραταίνοντα τη Λέσβο*, τ. Α', σ. 349.
16. *ΓΑΕ* 1928, σσ. 136-137.
17. Κολίτση, σ. 29 - Ι. Κοντίης, *ο.π.*, σσ. 267, 290 - Χαριτωνίδης, *Αδ 20*, 1965, "Χρονικά", σ. 490 - *Δελτίον Χατζή*, *Αδ 27*, 1972, "Χρονικά", σ. 594.
18. Β. Κουμαρέλας, "Σκεπαστός Καλλονής - Ένα βουνό με πολλά αρχαία μυτικά", *εφημ. Αιολικά Νέα*, Μυτιλήνη 23.6.1996 και 30.6.96. Του ίδιου, *Ανεύρεση - Νάπη*, *Συμβολή στην αναζήτηση δυο ξεχασμένων αρχαίων λεσβιακών οικισμών*, Μυτιλήνη 1998, σσ. 13-47.
19. H. W. Lamb, από τις ανασκαφές της Θερμής, αναφέρει ένα μόνον κομμάτι (fragment) οψιανίου (*Excavations at Thermi in Lesbos*, Cambridge, 1936, σ. 181). Πρόσφατες έρευνες με ελάχ ως αποτέλεσμα την επισήμανση εργαλείων και θραυσμάτων οψιανίου μάλιστα κυρίως προέλευσης στους προϊστορικούς οικισμούς Θερμής και Κουρτίου καθώς και σε θέση της ΠΧ στο ύψωμα Βίλλες Σκουτέρου, στα βόρεια παράλια του νησιού. Καταδεικνύεται έτσι πως η χρήση του οψιανιού, χωρίς άλλο, πετρώματος ήταν διωδεδωμένη και στη Λέσβο.
20. Β. Κουμαρέλας, "Μια άγνωστη προϊστορική θέση στον Καταράδι Καλλονής", *εφημ. Εμπόρεως*, Μυτιλήνη, 4.4.1996, και *Ανεύρεση - Νάπη*, τ. 20. Επίσης βλ. Μίλητος Παρασκευαΐδης, "Ο προϊστορικός οικισμός του Προσήτη Ηλία", *Λέσβιακά*, τ. Ζ', Μυτιλήνη, 1978, σ. 166.
21. Ι. Κοντίης, *ο.π.*, σ. 291 (σφύρο κοντά στο Μετόχι), και Μ. Αζωΐτης *ο.π.*, σ. 301.
22. Spencer, σ. 230.
23. Μ. Αζωΐτης, *εφημ. Αιολικά Νέα*, Μυτιλήνη 8.9.1997.
24. 25. 26. Π. Αυγερινού, Ε. Γεροντίου, "Παρατηρήσεις για την οικιστική δομή της Λέσβου και της Νήσου στην ΠΕΧ σε σχέση με την γεωμορφολογία", *Πρακτικά συνεδρίου "Η Πολύγεια και η ΠΕΧ στο Βόρειο Αιγαίο"*, Αθήνα 22-25 Απριλίου 1996.

Σημείωση Τα ευρήματα από τις αναφερόμενες θέσεις παρεδόθησαν στην Κ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Μυτιλήνης. Ειδικότα θέματα της αρχαιολογίας κ. Ανθή Αττίνα και τον λιθοτεχνικό-φωλόγο κ. Χρ. Σταυράκου για τις παρατηρήσεις τους στο κείμενο της εργασίας.

The Prehistoric Topography of the Kalloni Bay, Lesbos: Unknown Locations of the Bronze Age

V. Koumarelas

The geographical physiognomy of Lesbos island has determined its history and destiny. The two gulfs, those of Gera and Kalloni, have played a predominant role in the formation of the urban tissue of the island. From the geological point of view, the area of the Kalloni Bay belongs to a tertiary volcanic formation and presents important flint stone deposits, which supplied the material for a vast exploitation during the Neolithic and the Early Bronze Age. This article presents the sites of the Early Bronze Age located in the area of the Kalloni Bay and stresses the importance of the Skepasto site, which is equal to that of Kourti.